

TÜRK ARKEOLOJİSİNİN BÜYÜK KAYBI PROF. DR. UFUK ESİN¹

Mehmet ÖZDOĞAN*

Türk arkeolojisinde son birkaç yıl içinde ard arda gelen kayıplar büyük bir boşluk bırakmıştı; bunların acısı içimizde tazeyken, 19 Ocak 2008 tarihinde Prof. Dr. Ufuk Esin'in kaybıyla Türk arkeolojisi yeni bir sarsıntı geçirmiştir. Türkiye Bilimler Akademisi'nin kurucu üyesi olan Prof. Dr. Ufuk Esin,¹ kuruluşu diğer ülkelere göre çok geç kalmış olan Akademinin, hızla gelişerek bilim dünyasında saygın bir yer kazanması için büyük bir özveriyle elinden gelen her türlü katkıyı yapmış, belki bundan da önemlisi Akademinin ülkemizde tanınarak kabul görmesi için olağanüstü bir çaba göstermiştir. Bu bağlamda arkeoloji de dahil olmak üzere, ülkemizin önemli bir zenginliğini oluşturan kültür mirasının çağdaş bir açımla Akademi bünyesinde sosyal bilim alanı olarak yer almasını sağlamış ve böylelikle Türk arkeolojisine yeni bir ivme kazandırmaya çalışmıştır. Uzun bir süre Türkiye Bilimler Akademisi'nin *Günce* dışındaki tek süreli yayını olan "TÜBA-AR"ın varlığı, her şeyden önce Ufuk Esin'in kişisel çabasının bir ürünü olmuştur. Ufuk Esin TÜBA-AR'ı, Türk arkeolojisinin tanimsallığa dayalı geleneksel çerçevesinden çıkarak

diğer toplum, doğa ve fen bilim dallarıyla bütünleşerek çağdaş anlayış içinde yeni bir yapılanma kazanmasının aracı olarak görmüş ve dergiyi her türlü olumsuzluğa karşın, bu düzeye getirmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Geçmiş anlamanın bir aracı olan arkeolojinin toplumla bütünleşebilmesi için kültür varlıklarına dayalı bir sektörün oluşumunun gereğini görmüş ve bu amaçla Türkiye Bilimler Akademisi bünyesinde "Türkiye Kültür Sektörü (TÜBA-TÜKSEK) Projesi"nin oluşması için çalışmıştır. Kültür varlıklarının yalnızca arkeolojik kalıntıların ya da seçilmiş mimari yapıların dar kapsamına indirgenemeyeceğini, çağdaş bakış açısının sözlü tarihten köy mimarisine, kültürel doğal çevreden el sanatlarına kadar her türlü kültürel değeri içermesi gerektiğini vurgulayarak TÜBA-TÜKSEK bağlamında bütüncül bir veri tabanı oluşturulmasına önayak olmuş ve bu süreçte farklı uzmanlık alanlarındaki bilim insanlarının görüşlerinden yararlanılabilecek bir tartışma platformu meydana getirmiştir. Prof. Esin, TÜBA-TÜKSEK'in gerçekleşebilmesinin olmazsa olmazı olarak, çok yönlü ve çağdaş bir kültür envanterinin ha-

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı, 34134, Beyazıt, Türkiye c.mozdo@gmail.com

¹ Bu yazı Ufuk Esin'in özgeçmişi ya da bilimsel yaşam öyküsünü sunmak amacıyla hazırlanmamıştır; özgeçmişi bu sayıda Sema Baykan tarafından özetlenmiştir. Ayrıca farklı anlatımlar için bkz. M. Özdoğan vd. 2003; N. Başgelen 2008; Özdoğan 2008.

zırlanması öngörüsüyle, 2001 yılından yaşamının sonuna kadar, envanter çalışmasının alt yapısının kurulması için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çabalarını da *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi* ile topluma ve bilim dünyasına kazandırmaya çalışmıştır.

Prof. Dr. Ufuk Esin'i Türkiye Bilimler Akademisi çerçevesinde gerçekleştirdiği ya da gerçekleşmesi için çalıştığı projelerle sınırlayarak düşünmek doğru değildir. Prof. Dr. Ufuk Esin her şeyden önce bir arkeologdu ve konusu arkeolojinin en alt basamağı olan tarihöncesi dönemlerin uzmanıydı. Meslek hayatının ilk başlarından itibaren geçmişe, yalnızca Anadolu'nun geçmişi olarak bakmanın ve bu geçmişi kazılarda ortaya çıkan nesne ve bulguların tanımına dayananın yetersizliğini görmüş, geçmişin doğru bir şekilde algılanabilmesi, ortaya çıkan sonuçların toplumun her kesimi tarafından kullanılacak bir bilgiye dönüşmesi için farklı ve geniş bir bakış açısının gereğini içinde duymuştu. Bu nedenle kazılarda ortaya çıkan nesnelerin doğru bir şekilde tanımlanabilmesi için ilk olarak bunların yapımında kullanılan teknolojilerin, hammaddelerin tanısına gerek duymuş, kendisini, yer bilimleri, kimya ve fizik gibi tanı için farklı disiplinlerdeki uzmanlara doğru soruları sorabilecek düzeye getirebilmiştir. Bu alandaki çabalarının ilk ürünü Anadolu'nun tarihöncesi maden buluntuları üzerine yapmış olduğu çalışmadır; Türkiye müzelerindeki maden eserlerden önceleri yalnızca tunç ya da bakır olarak tanımlanan örnekler alarak, o tarihlerde bunların analizi için en gelişkin laboratuvar olan Max Planck Enstitüsü ile Römisch-Germanischen Zentralmuseum laboratuvarlarında spektral analizlerinin yapılmasını sağlamış, ortaya çıkan sonuçları o yıllar için arkeolojide yeni kullanılmaya başlanan istatistiksel yöntemlerle değerlendirmiştir. Bu çalışmasının ürünü olan yayın (Esin 1969), ülkemizde arkeometalurjinin ve aynı zamanda arkeometrinin ilk kap-

samlı ürünü olarak bilim tarihimizde yer almıştır.

Ufuk Esin'in meslek yaşamının ilk dönemleri olan 1950-1960'lı yıllar, arkeolojinin dünyada yeniden biçimlendiği, yeni bakış açılarının, fikirlerin ve yöntemlerin ortaya çıktığı bir süreçtir. O yıllarda geleneksel arkeolojiye tepki olarak bilim dünyasında birbirinden çok farklı arkeoloji gelenekleri oluşmaya başlamıştır (Trigger 1989); bunların bazıları "Yeni Arkeoloji" olarak da adlandırılan, arkeolojinin bir sosyal bilim dalı olarak kuramsal temele oturmasını öngörmekte, bazıları ise arkeolojinin soyut ve görelî yapıdan çıkarak doğa ve fen bilimleri gibi sayısal verilere bağlanmasını önermekte, bunların yanı sıra, daha sonra çevresel arkeoloji olarak da adlandırılacak doğal çevre ve biodünyaya ağırlık veren yaklaşım da gelişmekteydi. Ufuk Esin bu süreçte bilim dünyasında meydana gelen bütün yeni akımların izleyicisi olmuş, bunların her birinin olumlu ve olumsuz yanlarını tartarak kendine özgü bir yol çizmeye özen göstermiştir. 1961-1962 yılları arasında kazanmış olduğu Fulbright bursuyla gerek Yeni Arkeoloji'nin, gerek çevresel arkeolojinin ve gerekse radyoaktif tarihlendirme yöntemlerinin o tarihlerdeki öncüsü konumunda olan Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde (Oriental Institute) geçirmiş olduğu iki yıl, Ufuk Esin'in çağdaş arkeolojideki düşünce ve yöntemleri yakından izlemesini sağlamıştır. O yıllarda Oriental Institute'un başkanı olan ve daha sonra 1963-1965 yılları arasında iki yıl İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'nde konuk öğretim üyesi olarak seminer ve dersler veren Robert J. Braidwood ile kurmuş olduğu yakın ilişkinin, Ufuk Esin'in düşünce sistemi üzerinde çok büyük bir etki bırakmış olduğu kuşkusuzdur. Robert J. Braidwood, Batı dünyasına sosyal arkeolojiyi getiren Gordon Childe'in yaklaşımlarını, doğa ve fen bilim dallarının verileriyle bütünleştirerek kuramsallaşmasına önderlik etmiş bir bilim insanıdır. Bu bakımdan Ufuk

Esin, Braidwood ve onunla birlikte çalışan uzmanlarla bu yeni akım daha oluşum süreci içinde iken yakınlık kurduğundan, bu yeni düşünce sisteminin Batı'daki birçok ülkeden önce İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'ne gelmesini sağlamıştır. Ancak Braidwood'un sosyal ve doğa bilim dallarına dayalı kuramlarının oluşmasındaki ham veri eksikliğini de görerek, arkeolojiye "veriler dizisi" olarak bakan Alman ekolünün temsilcileri olan Kurt Bittel, Vladimir Milojicic gibi ünlü bilim insanlarından da yararlanmış ve kapsamlı ilk çalışması olarak kültür ve doğa tarihini birlikte ele alan iki ciltlik kitabını çıkartmıştır (Esin 1979, 1981). Söz konusu yayın her ne kadar doğal çevre ve biodünya verileriyle kültür tarihini bir bütün olarak ele alan ülkemizdeki ilk kapsamlı yayın ise de, genellikle göz ardı edilen bir başka önemi, bakış açısını Balkanlar'a, Avrupa'ya yöneltmiş olmasıdır. O yıllara kadar Anadolu arkeolojisi Mezopotamya odaklı bir bakış açısına sahipti; Yakındoğu ve Mezopotamya coğrafyası dışındaki kültürler ve özellikle diğer bölgelerin tarihöncesi dönemde geçirmiş olduğu aşamalar Türk arkeolojisinin düşünce sisteminin dışında kalmaktaydı. Oysa 1960'lı yıllardan itibaren Güneydoğu ve Doğu Avrupa arkeolojisi çok hızlı bir gelişim süreci içine girmiş ve ortaya çıkan sonuçlar Avrupa'nın kimlik arayışı ve kökenleri gibi politik yaklaşımlarla özdeşleşmişti (Özdoğan 2006). Bu gelişim sürecinde o yıllarda yeni uygulanmaya başlanan radyoaktif tarihlendirme yöntemleri ile Doğu Avrupa'daki kültürlerin, geleneksel yöntemlere dayalı tahminlerle ileri sürülen tarihlerden 3-4 bin yıl daha eski olduklarının ortaya çıkmasının önemli bir etkisi olmuştur. Aynı tarihlerde, Anadolu arkeolojisi bu yeni yöntemlerden yararlanma aşamasına henüz girmediği için geleneksel, kısa kronoloji ile ele alınmaktaydı; bunun bir doğal sonucu da Anadolu'daki tarihöncesi kültürlerin Doğu Avrupa'dakilere göre çok daha yeni olduğu şeklinde bir tablonun ortaya çıkması olmuştur. Ufuk Esin yukarıda değindiğimiz

yayınıyla, Anadolu Neolitik kültürleri ile Güneydoğu Avrupa kültürleri arasındaki ilişkinin arkeoloji, doğal çevre ortamı, beslenme ve teknolojiyle birlikte ele alınarak kurulmasını sağlamış ve bir anlamda günümüzde tümüyle kabul edilen yaklaşımın temellerini atmıştır.

Arkeolojik kazılar, geçmişten günümüze kadar gelen dolgulara bir müdahaledir; doğru belgeleme yapılmadığı takdirde binlerce yılın birikimi olan bilgi depolarının tahribine ya da yanlış anlaşılmasına neden olur. Arkeolojinin tarihsel süreci içinde bilim insanları ve özellikle arazide çalışan arkeologlar belgeleme ve kazı yöntemlerinin gelişmesi için sürekli çaba göstermiş ve en yeni teknolojilerin kullanımını sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda 1950-1960'lı yıllarda kazı yöntemlerinde devrim sayılabilecek gelişmeler olmuş ve kazılar, ortaya çıkan duvarları izlemek amacıyla açılan, eserleri bulmaya yönelik düzensiz toprak harfiyatları olmaktan çıkıp, coğrafi koordinat sistemlerine bağlanabilecek düzenli açmalar şeklinde yapılmaya başlanmış ve her bulgunun üç boyutlu tanımına yönelinmiştir. Bu bağlamda öncü çalışmalar yapan Moltimer Wheeler (Wheeler 1961), çağdaş bir kazının nasıl yapılmaması gerektiğini çok açık bir şekilde tanımlamış ve bugün ızgara sistemi olarak adlandırılan açma, kesit alma gibi uygulamaların esasını ortaya koymuştu. Prof. Dr. Ufuk Esin'in 1968 yılında ilk büyük arazi projesi olarak başlattığı Keban bölgesi Tepecik kazıları, bu yöntemin ilk uygulandığı Türk kazısı olarak bilim tarihimizde haklı bir yere sahiptir. 1968 Tepecik kazısı yalnızca çağdaş kazı yöntemlerini ülkemize aktarmakla kalmamış, Türkiye'de arkeolojinin gelişebilmesinin aynı zamanda arkeoloji bilimini "Türkçe" olarak düşünemeye ve Türkçe terim üretmenin gerekliliğine dayanağını da vurgulamıştır. Bu amaç doğrultusunda Prehistorya Kürsüsü'nde 1966-1969 yılları arasında terim geliştirmeye yönelik seminerler yapılmış ve bugün

Türk arkeolojisine yerleşmiş adlamaların çoğu da bu çalışmalarda ortaya çıkmıştır.

Ufuk Esin'in başlatmış olduğu Tepecik ve bununla birlikte yürüyen Tülintepe kazıları, kullanılan yeni yöntemler sayesinde ülkemizin geleneksel arkeolojisinin alışık olmadığı çok geniş, çeşitliliği olan buluntu topluluklarını ortaya çıkartmıştır. Geleneksel kazı çalışmalarında amaç, tarihlemeye katkıda bulunacak görsel güzelliği ya da çekiciliği olan, müzelerde teşhir edilebilecek ya da bilim dünyasında çarpıcı etki yapacak eserlerin, büyük yapıların ortaya çıkartılmasıydı. Tepecik, Tülintepe gibi, çağdaş yaklaşımlarla sürdürülen kazı çalışmalarında ise amaç, geçmiş dönem yaşamını ve yaşamın doğal çevreyle olan birlikteliğini anlamak olduğu için, geçmişteki topluluğun yemiş oldukları hayvanların kemik parçalarından yanmış tahıl tanelerine, kullandığı kap kacağın kırıklarına kadar ağırlığı tonlarla ölçülecek miktarda bulgu ortaya çıkmıştır. Bulguların çeşit ve miktarı, ne tek bir bilim insanının, ne de onun arkeologlardan oluşan ekibinin baş edemeyeceği kadar artmıştır. Ancak o yıllarda ülkemizdeki doğa ve fen bilim dallarından uzmanların arkeolojik malzemeyi incelemeye ilgileri olmadığı gibi, bu konularda deneyimleri de yoktu. Ufuk Esin, hocası Prof. Dr. Halet Çambel'le birlikte sürdürdüğü uğraşlar sayesinde 1980 yılında bir çalışma grubu oluşturmuş, bunu fizikçi Yeter Göksu'nun da sahip olduğu geniş bakış açısından yararlanarak TÜBİTAK bünyesinde kurumsal bir yapıya dönüştürerek ilk kez Arkeometri Ünitesi'ni ortaya çıkartmıştır. Bu bünyede farklı uzmanların katılımıyla ard arda birçok çalıştay ve bilimsel toplantı yapılmış, arkeometrinin çeşitli alanlarını tanıtan yayın dizisi oluşturulmuş ve bu grup, farklı adlar altında 1993 yılına kadar varlığını sürdürdükten sonra, Orta Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde halen mevcut olan Arkeometri Bölümü'nün çekirdeğini oluşturmuştur. Bugün arkeometrinin yal-

nızca fizik, kimya ve arkeometalurji değil, çok farklı alanlarında da ülkemizde saygın ve dünyada ses getiren çalışmalar yapılabiliyor ise, bunun Ufuk Esin de dahil olmak üzere Halet Çambel ve Yeter Göksu'nun ileri görüşlü çabalarının sonucu olduğu göz ardı edilmemelidir.

Ufuk Esin, akademik yaşamına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü'nde başlamış, emekli olduğu 1999 yılına kadar da bilimsel yaşamını burada sürdürmüştü ve daha sonra da kurumuyla ilişkisini her zaman canlı tutmuştur. Prehistorya Kürsüsü'nün yalnızca Türk arkeolojisinde değil, Türk bilim yaşamında da çok ayrıcalıklı bir yeri vardır. Çağının çok ilerisinde bir bilimsel anlayışa sahip, bilimin bir yanda yapıldığı ülkenin toplumuna hizmet vermesini, öte yanda da dünyaya açık olmasını savunan Prof. Dr. Halet Çambel'in kurmuş olduğu Prehistorya Kürsüsü, bu kürsüde yetişen herkesi olduğu gibi Ufuk Esin'i de yoğurarak, farklı bir bilimsel kimlik kazanmasını sağlamıştır. Bu sıradan bir akademik kurumun alışlagelmiş bilimsel yaşantısından çok daha zor, farklı ve özveriye dayalı bir yaşam tarzını gerektirmiştir. Prehistorya Kürsüsü her zaman dünyaya, ortak çalışmalara açık bir bilimsel çizgi sürdürmüştü, ancak bunun da ötesinde Türkiye'nin yalnızca bilimsel değil, sosyal ve politik sürecinde de söz sahibi, yol gösterici olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda özellikle bilimsel arkeoloji ile bürokrasi arasındaki çelişkilerin getirdiği sıkıntılarda zaman zaman uyarı ve gerektiğinde de örgütlü bir direnç göstermiştir.

Ufuk Esin, uzun yıllar Prof. Dr. Halet Çambel'in özgün kimliğiyle yürüyen kürsüyü, 1984 yılında devralmasıyla çok zor bir özgelevi de üstlenmek durumunda kalmıştır. Anabilim dalı başkanlığını sürdürdüğü 16 yıl boyunca güç olanı başarmış ve Halet Çambel'in kürsüsünü daha da ileriye taşımıştır. Anabilim dalı başkanlığı sırasında Pre-

historya Kürsüsü'nün araştırma projelerinin, uluslararası katılımı sürdürdüğü çalışmalarının sayısı katlanarak artmış ve Prehistorya Laboratuvarı bir bilim platformuna dönüşmüştür. Bu süreç içinde kendisi de, diğer projelerin yanı sıra Malatya Değirmentepe ve Aksaray Aşıklı Höyük gibi büyük ve büyük olduğu kadar bilimsel önemi fazla projeleri üstlenmiş, uygarlık tarihine yadsınmaz katkılar yapmıştır.

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız gibi Ufuk Esin, seçkin bir bilim insanı olmanın yanı sıra Atatürk ilke ve devrimlerinin de yılmaz bir savunucusu olmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma sürecine elinden gelen her türlü katkıyı

yapmıştır. Bilim insanının yalnızca bilim üretmesi ve ortaya çıkardığı bilgiyi dünyayla paylaşmasının yeterli olmadığı bilinciyle çalışmalarını, düşüncelerini sürdüreceği yeni kuşakların eğitime özen göstermiş ve bunların her türlü bağınazlıktan arındırılmış çağdaş bir kimliğe sahip olabilecek şekilde eğitilebilmelerini, yalnızca dersleriyle değil, ekip üyelerinin yaşamlarını da etkileyecek şekilde yönlendirmiştir. Umudumuz Türk arkeolojisinde yeni kuşakların Ufuk Esin'in beklentileri doğrultusunda gelişerek, onun başlatmış olduğu çalışmaları daha ileri taşımaları, Türk arkeolojisini ve Türk bilim kurumlarını bilim dünyasında öncü konuma getirmeleridir.

KAYNAKÇA

BAŞGELEN, N., (yay.) 2008

Ufuk Esin: Yaşamı ve Çalışmaları. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ESİN, U.,

1969 *Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği,* İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1427.

1979 *İlk Üretimciğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa 1 (G.Ö. 10500-7000 Yılları Arası): Doğal Çevre Sorunu,* İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.

1981 *İlk Üretimciğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa 1 (G.Ö. 10500-7000 Yılları Arası): Kültürler Sorunu,* İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

ÖZDOĞAN, M.,

2006 *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji,* İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

2008 "Türk Arkeolojisinde Çağdaş Açılımların Öncüsü", *Cumhuriyet Bilim Teknoloji* 1089/ 2.

ÖZDOĞAN, M., H. HAUPTMANN, N. BAŞGELEN (yay.) 2003

Ufuk Esin'e Armağan: Köyden Kente Yakın Doğu'da İlk Yerleşimler (iki cilt), İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TRIGGER, B.G. 1989

A History of Archaeological Thought, Cambridge, University Press.

WHEELER, M. 1961

Archaeology from the Earth. Great Britain, Pelican Books.

Prof. Dr. Ufuk Esin Prehistorya Laboratuvarında.

1- Prof. Dr. Ufuk Esin 2- Prof. Dr. Mehmet Özdoğan 3- Prof. Dr. Engin Özgen, Moskova Müzesi'nde Troya hazinelerini incelerken, 1994.